

Наталія КОВАЛЬЧУК

ОЛЕКСАНДР ПОГОДІН ЯК ІДЕОЛОГ РОСІЙСЬКОГО НЕОСЛАВІЗМУ

Ім'я Олександра Львовича Погодіна (1872–1947) – російського історика та філолога-славіста, професора Варшавського, Харківського, Белградського університетів, відоме, хоча й не достатньо добре, сучасним історикам славістики. У наукових статтях, а також узагальнюючих працях, підручниках, довідниках він характеризується як обдарований і продуктивний учений з дуже широкими інтересами¹. Особливо відзначаються праці Погодіна з польської історії². Разом з тим зовсім не дослідженим

залишається інший бік діяльності цієї неординарної особистості – його активна участь у громадському житті, хоча свого часу Погодін був відомим публіцистом, визнаним фахівцем зі “слов'янського питання” та провідним ідеологом російського неославізму. Погодін заявив про себе як публіцист у 1905–1906 рр., коли почав активно виступати в пресі, брати участь у зборах та дискусіях. Суспільно-політична ситуація, яка склалася на той час у Росії, загалом сприяла залученню інтелектуалів до активної громадсько-політичної діяльності. Нагадаємо, що поразка царизму у війні з Японією спровокувала численні революційні виступи, які, в свою чергу, мали наслідком деяке послаблення цензурного гніту і лібералізацію політичного режиму. У цих умовах помітно зросла роль ліберального крила громадсько-політичного руху. Ліберальна інтелігенція, діючи через новостворені політичні партії, громадські організації, пресу, намагалася впливати на внутрішню та зовнішню політику уряду, розробляла свої моделі розвитку країни. Зростання та політична диференціація національних рухів, особливо польського та українського, стимулювали інтерес лібералів до національних проблем.

Публіцистичні виступи Погодіна також стосувалися національного питання – спочатку майже виключно польського. Сам він пояснював, що зацікавився ним “як славіст і варшавський професор”, тобто живучи у польському середовищі та фахово вивчаючи мову, історію та культуру поляків. Особисті спостереження привели Погодіна до висновку, що результатом політики русифікації стає лише “глибоко прихована ненависть до всього російського”³. Тому він намагався переконати громадськість у тому, що поступки на користь польської культури, освіти і місцевого самовряду-

¹ Лиман С.И. Харьковский период научной деятельности профессора А.Л.Погодина // Вісник Харківського університету. Історія. № 363. Вип. 26. Харків, 1992. С.125–133; Робинсон М.А. Изучение новой истории южных славян в русской историографии нач. XX в. // Исследования по историографии славяноведения и балканистики. М., 1981. С.279–300; Славяноведение в дореволюционной России. Изучение южных и западных славян. М., 1988. С.300–387.

² Дьяков В.А. Польская тематика в русской историографии конца XIX–начала XX века. (Н.Кареев, А.Корнилов, А.Погодин, В.Францев) // История и историки: историографический ежегодник. 1978. М., 1981. С.147–161.

³ Погодин А.Л. Главные течения польской политической мысли (1864–1907). СПб., 1907. С.280.

вання лише зміцнять російську державу⁴, а отже, “потреби польського народу, які не загрожують нашому державному існуванню, повинні бути задоволені”⁵.

Ця думка, яка звучить у ранніх статтях Погодіна, повністю збігається з ліберальним баченням націоналізму, викладеним у працях провідних ідеологів цього напрямку: П.Мілюкова, П.Струве та ін. Спільним знаменником для сформульованих ними концепцій була необхідність збереження цілісності та унітарного характеру російської держави. Саме з цих позицій вони засуджували “ассірійські”, “зоологічні” методи русифікації як такі, що провокують розвиток “сепаратизму” серед народів імперії і в результаті можуть призвести до її розпаду.

Погодін розглядав польське та українське питання у ширшому, ніж більшість публіцистів, контексті – як складову частину більш масштабного слов’янського питання. Його статті були однією з перших спроб нового, ліберального трактування ідеї слов’янської взаємності, яка до початку ХХ ст. становила майже виключну монополію консервативних кіл.

Свої роздуми про значення для Росії слов’янської ідеї автор уперше оприлюднив у 1907 р. у петербурзькому “Слові”. Стаття викликала резонанс у пресі слов’янських країн, зокрема її майже дослівно переклав краківський часопис “Świat Słowiański”⁶. Погодін рішуче заперечував будь-які спроби ототожнення традиційного російського слов’янофільства з новітніми спробами його переосмислення. Навіть більше – перехід до “слов’янської політики” для Росії (а в необхідності такого переходу автор переконаний) можливий лише за умови зречення “міражів слов’янофільства, заснованого на “фантазіях на тему “природніх” властивостей слов’ян”, а не на ознайомленні з їхнім реальним становищем. Російський уряд повинен сприяти ознайомленню слов’ян з Росією і навпаки, росіян зі слов’янством, опікуючись слов’янськими з’їздами та іншими подібними акціями. Погодін вважав утопією фантазії слов’янофілів про слов’янське єднання на ґрунті “взаємної любові” і підкреслював, що воно можливе лише за наявності спільних інтересів, породжених, зокрема, боротьбою зі “спільним ворогом”. Силою, яка однаковою мірою загрозувала всім слов’янам, Погодін називав германізм і закликав створити “оборонну лігу” проти походу онімечування. Відносини між слов’янами повинні базуватися на принципах “справжньої поваги”, що передбачало, зокрема, лібералізацію внутрішньої національної політики Росії.

В опублікованій у “Слові” статті ще не використовується термін “неославізм”, але вже досить повно викладені засади цієї ідеології. Сам факт появи такої публікації у петербурзькій газеті та передруку її краківським часописом свідчить про швидке розповсюдження “нової слов’янської програми”, яка зародилась у громадсько-політичних колах Чехії і знайшла послідовників серед слов’ян Австро-Угорської імперії, царської Росії і балканських держав.

Поштовхом до формування нової слов’янської програми у Росії стали зміни, які відбулися на міжнародній арені після російсько-японської війни. Актуалізацію слов’янської проблеми Погодін пояснював так: “Після невдач на Далекому Сході все більшого значення для нас набуває слов’янське питання”. Справді, поразка примуси-

⁴Погодин А.Л. Варшавский университет // Московский еженедельник. 1906. № 37. С.25–30; Його же . К закрытию польской школьной Матицы // Московский еженедельник. 1908. № 2. С.32–37.

⁵Погодин А.Л. Славянские задачи России в настоящий исторический момент // Московский еженедельник. 1908. № 7. С.20.

⁶Świat Słowiański. 1907. № 36. S.416–417.

ла Росію повернутися до традиційної сфери експансії – Близького Сходу та Балканського півострова, але там її інтереси зіткнулися з планами Австро-Угорщини, яку активно підтримувала Німеччина. Під впливом загострення російсько-австрійського суперництва “східне” питання опинилося в центрі зовнішньополітичних концепцій лібералів⁷. А оскільки воно було тісно пов’язане з питанням слов’янським, то слов’янська тематика, яка тривалий час залишалася монополією консервативної преси, з’явилася на сторінках поважних органів ліберальної думки: газет “Слово”, “Речь”, часописів “Русская мысль”, “Московский еженедельник” та ін., зазвучала в статтях П.Мілюкова, П.Струве, Є. і Г.Трубецьких, М.Федорова.

До неослов’янського руху долучилася і певна частина консервативних діячів – членів слов’янських благодійних товариств, які не хотіли втратити позицій у сфері, яка раніше повністю їм належала. Беручи участь у заходах організованого неослов’янського руху, вони переважно дотримувалися традиційного трактування слов’янської ідеї. Ліберали у своїх виступах намагалися відмежуватись від постулатів консервативного слов’янофільства, підкреслювали прагматичний характер нового руху. Погодін, зокрема, писав, що “неославізм – це ... правильний політичний розрахунок, заснований на розумінні загальнослов’янських інтересів”⁸. Він наголошував, що неославізм має на меті не духовне чи культурне, а політичне об’єднання слов’янства і цим він також відрізняється від слов’янофільства Хом’якова і Аксакова.

Погодін, як і названі ліберальні публіцисти, переконував громадськість у тому, що від успішного вирішення близькосхідного питання залежить майбутнє Росії. У роздумах Погодіна на цю тему, не завжди з волі автора, проявляється панславістська сутність російського неославізму. Автор стверджує, що лише за допомогою слов’янських народів Росія зможе пройти “історичний шлях”, який диктується їй “державним інстинктом”, а саме – здійснити “вихід у Чорне море і з нього – в Середземне, широку слов’янську політику на Балканах”⁹. Подібну думку відверто висловив П.Мілюков, який наголошував, що “слов’янство – дармова сила проти онімечування Балканів і цю силу потрібно використати”¹⁰.

Ліберали, заангажовані до розробки неослов’янської ідеології, загалом погоджувалися з тим, що престиж і привабливість Росії в очах слов’янства безпосередньо залежить від її політики щодо своїх слов’янських меншостей. “Очевидно, що якщо говорити про слов’янську політику Росії, то до своїх внутрішніх слов’янських відносин потрібно ставитися особливо уважно”, – писав Погодін. Такої ж думки дотримувався і Г.Трубецькой: “щоб завоювати довіру слов’ян, потрібно здійснити принципи слов’янської політики у себе вдома”¹¹. На зв’язок польського питання з політикою неославізму вказували більшість представників його ліберального крила. Погодін також погоджувався з тим, що “поки росіяни і поляки не примиряться, слов’яни не будуть діяти солідарно, не відіграють своєї європейської ролі”¹², але, на відміну від більшості діячів, до пріоритетних завдань неославізму в Росії він відносив і

⁷ Дудзинская Е.А. Русские славянофилы и зарубежное славянство // Методологические проблемы истории славистики. М., 1978. С.270.

⁸ Погодин А.Л. Славянские задачи России в настоящий исторический момент. С.19.

⁹ Погодин А.Л. Славянский флаг // Слово. 1908. 22 февраля.

¹⁰ Цит. за: Шелохаев В.В. Идеология и политическая организация российской либеральной буржуазии (1907–1914). М., 1991. С.159.

¹¹ Слово. 1908. 27 марта.

¹² Погодин А.Л. Петербург и Вена // Московский еженедельник. 1909. № 10. С.10.

розв'язання українського питання, звичайно, в межах, які російські ліберали вважали допустимими: “ми у себе в Росії повинні нарешті визнати за малоросами право вільного національного розвитку”¹³.

Погодін наполегливо підкреслював необхідність лібералізації слов'янської політики Росії і різко критикував політику уряду, яка призвела до падіння престижу найбільшої слов'янської держави. Його особливо турбувало, що слов'яни, “серед яких відбувається природний процес назрівання племінної єдності”¹⁴, центром об'єднання оберуть не Росію, яка не може забезпечити гідного життя власним громадянам, а Австрію, яка йде шляхом реалізації “демократичних і прогресивних принципів”¹⁵. Наслідки збереження консервативного курсу можуть бути дуже серйозні: “якщо Росія зі своїм німецьким Петербургом не зрозуміє вчасно, якою повинна бути її слов'янська політика, то саме Відень стане столицею західного і південного – слов'янства, у якого не буде жодної необхідності дивитися на Петербург”¹⁶.

Мотив “німецької небезпеки” і заклик до боротьби проти німецької експансії знайшов жвавий відгук у слов'янських середовищах, втягнених у боротьбу з німецькою промисловою, торговельною, культурною експансією. Насамперед це стосувалося чехів, чії землі були основним промисловим центром австрійської монархії і які, крім того, “були зацікавлені в інтенсивному економічному проникненні в інші країни, передусім східнослов'янські і балканські”¹⁷. Суттєву роль відіграла і традиційна прихильність чехів до ідей слов'янської співпраці, адже і на початку ХХ ст. ці мотиви займали помітне місце у програмах багатьох політичних партій. Опорою неослов'янського руху на Балканському півострові були болгарські слов'янофіли, які завжди вирізнялися симпатією до Росії і боролися проти посилення німецького впливу в країні¹⁸.

На відміну від чехів і південних слов'ян, настрої поляків були традиційно “не-слов'янськими”. Але германізаторські заходи німецького уряду щодо поляків Познанщини переконали їхніх співвітчизників з Галичини і Королівства Польського в тому що, безпека з боку германізму реальна¹⁹. Прусський наступ, з одного боку, і надія на реалізацію польської автономії у складі Росії з іншого, змусили лідера впливової польської партії націонал-демократів Р.Дмовського на деякий час пов'язати свою стратегію з неославізмом²⁰.

Спільна мета підштовхнула політиків з різних слов'янських країн до спільних дій і пошуку порозуміння, тому “весна 1908 р. стала періодом швидкого розповсюджен-

¹³ *Погодин А.Л.* Причины и цели новейшего славянского движения // Вестник Европы. 1909. № 1. С.263.

¹⁴ *Погодин А.Л.* Петербург и Вена. С.7.

¹⁵ Там само. С.15.

¹⁶ Там само. С.15–16.

¹⁷ *Чорній В.П.* Нове слов'янофільство і українське питання в оцінці М. Грушевського // Михайло Грушевський: збірник наукових праць і матеріалів міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів, 1994. С.209.

¹⁸ *Киркова Л.* Идея славянской солидарности и общество “Славянская беседа” в Софии с 1878 по 1917 г. // Etudes historiques, 4. Sofia, 1968. С.352.

¹⁹ *Batowski H.* Neoslawizm a stosunki polsko-rosyjskie i polsko-czeskie (1908–1914) // Z polskich studiów slawistycznych. Seria 3. Warszawa, 1968. S.238.

²⁰ *Баран З.* Польсько-російські взаємини в оцінці Романа Дмовського // Проблеми слов'янознавства. Вип. 49. Львів, 1996. С.86.

ня ідеї слов'янського зближення"²¹. У березні на сторінках "Слова" Погодін, цілком у дусі цих настроїв, запропонував розпочати підготовку з'їздів слов'янських науковців, промисловців, громадських діячів²².

На весні 1908 р. інтенсивно обговорювався проект майбутнього всеслов'янського з'їзду, який за ініціативою слов'янських депутатів австрійського рейхсрату повинен був відбутися у липні того ж року в чеській столиці. Одночасно в Москві та Петербурзі формувалися ліберальні слов'янські організації для розробки слов'янського питання. Погодін узяв активну участь у роботі обох цих організацій – і московського Товариства слов'янської культури і Товариства слов'янської взаємності (С.-Петербург). На початках обидва товариства відігравали роль організаційних центрів підготовки до слов'янського з'їзду, але поступово ініціатива перейшла до активнішого і правішого за орієнтацією Товариства слов'янської взаємності. Як наслідок, у російській делегації, яка 13 липня 1908 р. прибула до Праги на слов'янський з'їзд, було найповніше представлено праве крило неославистів, а Погодін виявився чи не єдиним представником лібералів.

Результати з'їзду показали, що за тогочасних умов будь-які спроби слов'янського єднання були приречені на поразку. Конкретні плани співробітництва, які обговорювалися делегатами (проекти Слов'янської виставки, Слов'янського банку, наукового і культурного обміну), так і залишилися планами. Для обговорення політичних проблем делегації не мали повноважень. Єдиним політичним підсумком з'їзду була декларація польсько-російського примирення, що прозвучала у промовах М.Красовського і Р.Дмовського. Певне значення мало і декларативне визнання учасниками принципу рівноправ'я всіх слов'янських народів.

На думку Погодіна, помилка цього і наступних з'їздів полягала власне у небажанні учасників надати їм відверто політичного характеру²³. Автор не брав до уваги, що у геополітичних реаліях передвоєнної Європи, де суперечності між двома імперіями з переважно слов'янським населенням ставали все гострішими, політична солідарність слов'ян могла бути потрактована як нелояльність до своїх держав. Зрештою, хід міжнародних подій незабаром розвіяв ілюзії про спільність інтересів слов'янських народів.

У жовтні 1908 р. Франц-Йосиф оприлюднив указ про анексію Боснії і Герцеговини. Більшість австрійських слов'ян зустріли цю звістку цілком схвально, оцінивши її як логічний наслідок тридцятилітнього управління і як фактор, що посилить слов'янський елемент в Австро-Угорщині. Російські ж громадсько-політичні кола – від помірковано-правих до кадетів – "стали на бік обурених сербів", як пояснив причину невдоволення В.Мякотін²⁴. Погодін висловився відвертіше, коли написав, що анексія є образою передусім Росії, яка, за старою традицією, вважається природною покровителькою слов'янства²⁵.

Трактуючи ситуацію, що склалася внаслідок анексії, як загрози для близько-східних інтересів Росії, Погодін почав ще активніше виступати в пресі, пропонуючи, зокрема, власний проект перегляду умов Берлінського трактату. На сторінках "Сло-

²¹ *Ненашева З.С.* Идейно-политическая борьба в Чехии и Словакии в начале XX в. Чехи, словаки и неославизм 1898–1914. М., 1984. С.78.

²² Слово. 1908. 18 марта

²³ *Погодин А.Л.* Очерки из истории славянской взаимности // Московский еженедельник. 1910. № 11. С.42

²⁴ *Мякотин В.А.* Неославизм и внутренние вопросы // Русское богатство. 1908. № 11. С.200.

²⁵ Новое слово. 1910. № 5. С.4.

ва” він стверджував, що Австрія прагне до підкорення слов’янських держав, тому Росія повинна спрямувати зусилля на те, щоб відкрити Сербії вихід до моря, забезпечити їй самостійний державний розвиток і сприяти її зближенню з Болгарією. Інтересам Росії, на його думку, відповідає збереження суверенітету Туреччини над Боснією і Герцеговиною за умови надання їм автономії²⁶.

Погодін полемізував з тими російськими публіцистами, які стверджували, що Росія, з огляду на своє внутрішнє становище, не може навіть думати про слов’янську політику²⁷. Він переконував, що у слов’янській політиці – майбутнє Росії як великої держави, і в її історії ще не було відповіднішого моменту для слов’янської політики²⁸. На відміну від більшості лібералів, Погодін не лише не відійшов від неослов’янського руху, який уже почали дискредитувати учасники-реакціонери, а й зробив спробу у цей момент сформулювати його ідейні засади та програму²⁹. У статті “Причини і цели новейшего славянского движения” він підкреслював виняткове значення слов’янської політики для державного розвитку Росії і зміцнення її позицій на міжнародній арені: “для Росії іншого майбутнього, крім об’єднання всього слов’янства на нових основах ... не може бути”³⁰. Повторив Погодін і головну тезу нової слов’янської політики про слов’янсько-німецьке протистояння. Проаналізувавши ситуацію на слов’янських землях, він стверджував, що “слов’янам скрізь доводиться оборонятись від германізму, що наступає на них”³¹. Автор знову наполегливо підкреслював зв’язок між успіхом проектів міжслов’янської співпраці та змінами у внутрішній політиці Росії, ствержуючи що “неославізм вимагає рішуче ... рівності і братерства для всіх слов’янських народів”³².

Ліберальна течія у неославізмі, виразником ідей якої був Погодін, налічувала все менше послідовників. 1909 р. був ще багатим на неослов’янські акції, але кожна з них демонструвала поступовий перехід ключових позицій у русі до рук представників реакційного панславізму. У квітні 1909 р. відбувся з’їзд слов’янських товариств і гуртків у Петербурзі, на якому Погодін представляв московське Товариство слов’янської культури. Значний резонанс викликала доповідь “Німеччина і слов’янство”, підготована М.Аксаковим і С.Шараповим. Вона виражала націонал-ліберальну точку зору на ситуацію, що склалася після анексії і вказувала на необхідність “протиставити Німеччині не розрізнене і ворогуюче між собою, а цілісне і єдине слов’янство”. Доповідь особливу увагу звертала на російсько-польські взаємини. Політика царського уряду засуджувалася авторами за те, що вона шкодила нормальним стосункам Росії з південними та західними слов’янами³³. Основні положення доповіді явно перегуквалися з ідеями, викладеними Погодіним у статті “Петербург и Вена” – це і необхідність відірвати Австрію від Німеччини, і потреба шляхом вирішення польського питання підняти російський престиж серед південних і західних слов’ян. Тому не дивно, що Погодін опинився серед небагатьох делегатів, які підтримали доповідача. Це були, як писав С.Шарапов, “представники так званого не-

²⁶ Погодин А.Л. К пересмотру берлинского трактата // Слово. 1908. 3,4 октября.

²⁷ Цит. за: “Świat Słowiański”. 1908. № 40. S.430.

²⁸ Ibid.

²⁹ Погодин А.Л. Причины и цели новейшего славянского движения.. С.250–264.

³⁰ Там само. С.251.

³¹ Там само. С.261.

³² Там само. С.263.

³³ Aksakow N., Szarapow S. Niemcy a Słowiańszczyzna // Świat Słowiański. 1909. № 53. S.309.

ослов'янофільства з п.п. Мілюковим, Львовим і Погодіним на чолі". Натомість різко проти виступили націоналісти в особі Кулаковського, Башмакова і Вергуна, причому ці останні становили більшість³⁴.

Зростаюча перевага консерваторів у неослов'янському русі відображала загальну тенденцію внутріполітичного розвитку Росії і водночас впливала на настрої інших слов'янських народів – чим більше Росія хилилася вправо, тим стриманішими у ставленні до неї вони ставали³⁵. Так, посилення антипольської політики призвело до того, що польська народова демократія зайняла вкрай негативну позицію щодо руху і заявила, що не вважає за можливе брати участь у наступних слов'янських з'їздах. Та частина російської інтелігенції, яка вбачала основне завдання неославізму у забезпеченні російсько-польського зближення, заговорила про загибель руху і також відмовилася брати участь у наступних акціях. Тому у червні 1910 р. Погодін, який все-таки поїхав у Софію, де відбувся останній з'їзд неославістів, опинився серед усього чотирьох діячів (поряд із І.Каменським, В.Сватковським і О.Стаховичем), які зберегли вірність ідеалам руху³⁶. Однак присутність кількох лібералів жодним чином не вплинула на характер з'їзду, всі заходи якого мали яскраво виражений проросійський характер. Недаремно делегати-консерватори дуже схвально оцінили його результати, відзначивши, що "будучи слов'янським, собор був від початку і до кінця торжеством Росії"³⁷. За оцінкою ж Погодіна, з'їзд демонстрував "картину недостойного запобігання перед Росією"³⁸.

Беручи участь у нарадах з'їзду, Погодін марно намагався повернути його роботу в русло празьких резолюцій. На одному з бенкетів він проголосив тост за відсутніх на з'їзді поляків і українців і наразився на конфлікт з В.Бобринським, який, у свою чергу, запропонував тост за тих, хто не зраджує слов'янської справи³⁹. Протести Погодіна були спрямовані проти пригнобленого становища поляків та українців в Росії, проти визнання російської мови міжслов'янською і проти участі галицьких "москвофілів" у роботі російської делегації, причому сам оголосив про вихід з неї⁴⁰.

Поведінка Погодіна на Софійському з'їзді викликала дуже суперечливі відгуки. Краківські неославісти надрукували в болгарських газетах звернення, у якому вітали "наших благородних друзів Погодіна і Стаховича"⁴¹. "Істинні" ж слов'янофіли із задоволенням відзначали, що "представники кадетів проф. Погодін і Стахович не зустріли співчуття ніде, крім соціалістів і "бойкотного комітету"⁴². Цікаво, що надалі правий публіцист П.Кулаковський використовував прізвище Погодіна для позначення ненависного йому напрямку ліберального слов'янофільства, називаючи його "погодіно-стаховичизм"⁴³.

Не схвалила участі Погодіна у з'їзді й російська ліберальна преса. Часопис "Русское богатство" писав, що особа Погодіна виглядала "дивно" на тлі того набору ре-

³⁴ Дьяков В.А. Славянский вопрос в общественной жизни дореволюционной России. М., 1993. С.179.

³⁵ Бенеш Э. Проблема славянской политики. (Неославянофильство) // Воля России. 1926. № 8–9. С.113–114.

³⁶ Дьяков В.А. Славянский вопрос в общественной жизни дореволюционной России. С.182.

³⁷ Казанский П.Е. Славянский съезд в Софии. Одесса, 1910. С.18, 9, 36.

³⁸ Погодин А.Л. Пан-американские и всеславянские съезды // Вестник Европы. 1911. № 6. С.317.

³⁹ Казанский П.Е. Славянский съезд в Софии. С.50.

⁴⁰ Там само. Галичанин. 1910. 10 (23) июля.

⁴¹ Цит. за: Дьяков В.А. Славянский вопрос в общественной жизни дореволюционной России. С.182.

⁴² Бербенко К. Славянские съезды в Софии // Славянские известия. 1910. № 4. С.385.

⁴³ Кулаковский П.А. Славянский съезд в Софии // Славянские известия. 1910. № 5–6. С.424.

кціонерів, який становила російська делегація⁴⁴. На думку журналіста, протести Погодіна були абсолютно беззмістовними, оскільки сам “ансамбль” російських учасників краще за будь-які промови вказував на те, хто насправді є “борцями слов’янської ідеї”⁴⁵. Висновки журналістів “Московского еженедельника” і “Вестника Европы” були витримані у такому ж дусі.

Спробував оцінити результати слов’янських з’їздів й сам Погодін. Настрій статті, яка незабаром з’явилася, свідчив про те, що результати неослов’янського руху викликали глибоке розчарування навіть у відданого його прихильника. Він з гіркотою визнав, що неослов’янські з’їзди закінчилися “порожнім шумом” і “беззмістовними фразами”⁴⁶. Серед причин невдачі Погодін називав “завойовницькі” інтереси кожного слов’янського народу, які перешкоджали боротьбі за принципи рівноправ’я для всіх: “Поляки в Австрії прекрасно об’єднуються з хорватами, словенцями ... чехами, але між українцями і поляками кипить жорстока боротьба. Російські державники побратерськи простягнуть руку сильній Болгарії, виразять платонічне співчуття Сербії, але з поляками вони завжди раді “розрахуватися”⁴⁷. Автор закидає учасникам з’їздів брак “серйозності”, яка дозволила б визнати, що на перешкоді слов’янському єднанню стоять болючі нерозв’язані питання, а також зверхність російських учасників, які постійно вказували на нерівність слов’янських народів”⁴⁸.

Як Софійський з’їзд знаменував закінчення неослов’янських зустрічей, так і стаття Погодіна підбивала підсумки періоду 1907–1910 рр., упродовж якого його діяльність була найтіснішим чином пов’язана з неославізмом. Праці Погодіна, написані у цей час, пропагували неославізм і водночас відображали погляди російських націонал-лібералів на внутрішні і зовнішньополітичні завдання Росії. Вони не стали складовою міжнародної слов’янської програми, оскільки вона, фактично, не була сформульована: чехи, поляки, болгари вкладали в гасла неославізму різний зміст, залежно від націо-культурних потреб свого народу. Численні внутрішні суперечності стали основною причиною припинення неослов’янського руху, а намагання лідерів за пишномовними гаслами про братерство слов’ян приховати гострі міжслов’янські конфлікти перетворили його, за висловом Погодіна, на “суцільну політичну брехню”.

Не були сприятливими для реалізації нової слов’янської програми й міжнародні обставини. Зовнішньополітичну концепцію неославізму, головною тезою якої було узгодження політики Австро-Угорщини і Росії, взагалі неможливо було реалізувати в умовах передвоєнної Європи. Нове короткочасне пожвавлення слов’янофільських настроїв було пов’язане з утворенням в 1912 р. Балканського союзу, спрямованого проти Туреччини. Погодін, зокрема, називав союз “могутнім фактором ... об’єднання слов’ян вже не на туманному ґрунті “слов’янської взаємності”, а на політичній ідеї”⁴⁹. Проте якщо антитурецькі договори викликали у багатьох неославістів надію на відродження руху, то сербо-болгарська війна стала для нього ще більшим ударом, ніж анексія Боснії і Герцеговини. Єдність слов’янських інтересів виявилася міфом, тому більшість прагматично мислячих політиків і публіцистів, серед яких був і Погодін, змирившись з цим, остаточно відійшла від руху.

⁴⁴ *Викторов-Топоров В.* Собиратели славянства // Русское богатство. 1910. № 8. С.110.

⁴⁵ *Викторов-Топоров В.* Собиратели славянства // Русское богатство. 1910. № 8. С.110.

⁴⁶ *Погодин А.Л.* Пан-американские и всеславянские съезды. С.315.

⁴⁷ Там само. С.318.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ *Погодин А.Л.* Балканская федерация и ее значение для славянства // Новое слово. 1913. № 1. С.10.